

En mitto tibi librum, quem A. P. Schef-
ferum opido desiderare antebac scribebas,
quemq; me nactum esse proximi mei
significavi. Curabis tu eum ulterius una
cum literis quas eidem destinavi, perfe-
rendam. Thomam Reinertum, summum
Virum, nuper mortalitate nobis interceptum
esse, non te fugit credo. Apud nos sane
mentio Viri facta fuit in relationibus
hebdomadariis: et, si non aliunde, ~~fortasse~~
ex talibus fortasse et tu didicisti. Dederam
paulo ante excessum ejus ad ipsum literas:
quas amicus Lipsia ad me remisit, et simul
de excessu ejus meo certiore fecit.
Scholia ejus in Fragmentum Petronii, maximam

Uurimusi meie kogudest

Janika Päll

Helleno-Nordica projektijuht

Johannes Vorsti kirjad Johann Mothile

Marten Teemant

Magistritöö. Tartu, 2023.

Tartu Ülikooli maailma keelte ja kultuuride instituut, klassikalise filoloogia osakond.

Juhendaja PhD Janika Päll.

hdl.handle.net/10062/91795

Magistritöös uuritakse Brandenburgi kuurvürstliku raamatukogu juhataja Johannes Vorsti kirjavahetust oma endise õpilase, hilisema (ühe Taani valitsusasutuse) Saksa Kantselei ametniku ja Kopenhaageni kuningliku arhiivi arhivaari Johann Mothiga 1660. aastatest.

Johannes Vorst (1623–1676), Brandenburgi kuurvürstliku raamatukogu üks kahest juhatajast alates 1662. aastast, pidas kirjavahetust Flensburgi ladinakooli kunagise õpilase Johann Mothiga (1639–1705). Vorst oli olnud ladinakooli rektor alates 1653. aastast. Konvoluudi (Mscr 45), milles Vorsti kirjad paiknevad ja kus sisaldub palju muidki allikaid, muuhulgas teiste adressaatide kirjad Mothile, sai Tartu Keiserliku Ülikooli raamatukogu kingiks 1806. aastal meie klassikalise filoloogia, esteetika, retoorika, kirjandus- ja kunstiajaloo professori Johann Karl Simon Morgensterni vahetalitusel Riia ülempastorilt Andreas Immanuel von Essenilt koos 21 teise konvoluudiga. Siiani on kingiks saadud konvoluudid uurijatelt üsna vähe tähelepanu pälvinud ja on tänuväärne, et Mare Ranna töö on siin leidnud jätku.

Konvoluudis on vaid Vorsti kirjad Mothile, Mothi kirju Vorstile aga mitte. Kuigi editsioon sisaldab 56 kirja, tutvus magistritöö autor ise põhjalikumalt vaid kirjadega 1–32, mis pärinevad perioodist 1666–1669. Uurimustöö on mitmes osas oluline.

Esiteks on töö seotud Tartu ja Morgensterniga: 22 säilitusühikut erinevaid käsikirju, mida professor Morgenstern 1806. aastal ülikooli raamatukogule hankis, ei ole veel põhjalikumalt uuritud. Siinset tööd võib niisiis käsitleda ühe esimese sammuna selles vallas. Teiseks on töö seotud Brandenburgi ajaloo ja Johannes Vorstiga. Töö esitab 56 J. Vorsti poolt J. Mothile ja ühe Gerhard Schefferile saadetud kirja editsiooni, teadaolevalt ei ole varem mingeid Vorsti kirju Mothile editeeritud ega avaldatud. Varasemalt on peamiselt tuntud Vorsti kirjad teistele õpetlastele või teiste kirjad J. Vorstile. Siinne kirjavahetus lisab niisiis uue tahu Vorsti mõistmisele, sest tegu on õpetaja-õpilase vahelise suhtlusega. Samuti, kirjavahetuse tausta selgitades, valgustab töö Brandenburgi kirikulugu 17. sajandi jooksul ning Põhja-Saksamaal toona eksisteerinud usutülisid (eelkõige luterluse ja kalvinismi vahelist võitlust, luterluse sisetülisid ning neid mõlemaid hõlmavat sünkretismitüli). Ka seda temaatikat ei ole Eestis varem palju käsitletud.

Töö peamine eesmärk on ühelt poolt anda kõikide 45. manuskriptis leiduvate J. Vorsti kirjade editsioon, teisalt paigutada need toonasesse ajaloolisse ja kirikuloolisse konteksti. Töö on jaotatud neljaks peamiseks osaks. Sissejuhatuses antakse korpuse füüsiline ja sisu kirjeldus, samuti Johannes Vorsti ning Johann Mothi elulugu. Teises peatükis käsitletakse Vorsti ja Mothiga seotud riikide

ajalugu nende eluajal, eesti teaduskirjanduses küllaltki uudsenälgustatakse põhjalikumalt nende eluaja kirikulugu Põhja-Saksamaal.

17. sajand oli tormiline aeg, kui leidis aset palju sõdu ja palju usutülisid. Periood 1660–1672, millesse kirjavahetuse pidamise aeg langeb, oli üldiselt rahuperiood nii Vorsti elukohamaale Brandenburgi kuurvürstkonnale kui ka Johann Mothi elukohamaale (alates 1664. või 1665. aastast) Taani kuningriigile, ent toimus siiski väiksemaid sõdu, nagu Rootsi-Bremeni konflikt 1666. aastal ja Teine Inglise-Madalmaade sõda 1665.–1667. aastal. Magistritöö teise peatüki esimene osa kirjeldas tausta andmise huvides just seda ajastut. Ometi toimusid sõjad ka vaimsel lahinguväljal. Kolmekümneaastase sõjaga olid küll ususõjad lõppenud, kuid mitte usutülid. Kalvinistid ja luterlased said omavahel halvasti läbi, tõsiasi, mis oli kindlasti seotud ka poliitikaga. Armulauas aset leidva õige tõlgendamine oli üks suuremaid tülisusi kahe protestantliku leeri vahel. Leidus ka inimesi, kes tahtsid kahte leeri teineteisele lähendada ja keskendusid erinevuste asemel sarnasustele. Mitmed dogmaatilisemad vaimulikud ja usuteadlased nägid sellises lähenemise katses

aga ohtu, arvates, et erinevustega leppimise nimel vähendatakse oluliste asjade tähtsust. Nii lahvatas 1640. aastatel sünkretismitüli, mis lõppes alles 1680. aastatel.

Kolmas peatükk moodustab magistritöö analüüsiva osa, kus seostatakse Vorsti kirjavahetuses käsitletud teemasid teise peatüki ajaloo ning kirikuloo seikadega. Vorsti kirjad näitlikustavad ühe 17. sajandi teise poole Põhja-Saksamaa õpetlase huve. Kirjade teemad võib jagada kolmeks: raamatu vahetusega seonduv, usuteaduslikud diskussioonid ja informatsiooni vahetus (nt poliitikaalane).

Magistritöö neljandas peatükis leidub kõigi Vorsti 56 kirja editsioon, millele eelneb editeerimis- ja põhimõtteid tutvustav alapeatükk. Peatükke täiendavad lisad. Lisa 1 esitab Vorsti kirjade nimekirjad konvoluudis esinemise kohta kronoloogilises järjekorras. Lisas 2 on esitatud Vorsti ja Mothi teoste täielikud nimekirjad.

1806. aastal Riias kingiks saadud konvoluute on veel 21 eksemplari. Nendegi põhjalikum uurimine tooks kindlasti huvitavaid tulemusi.

Karl Morgensterni inauguratsioonikõne ja Tartu ülikooli pedagoogilis-filoloogilise seminari tudengite harjutustöodes esinevate võtmesõnade võrdlev analüüs.

Anni Polding

Magistritöö. Tartu, 2022.

Tartu Ülikooli maailma keelte ja kultuuride kolledž, klassikalise filoloogia osakond.

Juhendaja PhD Janika Päll.

hdl.handle.net/10062/84040

Anni Polding uuris oma magistritöös Karl Morgensterni 1798. aastal Danzigis peetud ladinakeelse inauguratsioonikõne „Oratio de litteris humanioribus, sensum veri, honesti et pulchri excitantibus atque acuentibus“ („Kõne humanistlikust haridusest, teravdamaks

ja ärgitamaks tõe, kauniduse ja hüvelisuse tundmist“) mõju tema õpilaste töödele Tartu ülikoolis. Hüpotees kõne võimaliku mõju kohta Tartus lähtus asjaolust, et Morgenstern kasutas samu ideid ka oma Tartus peetud saksakeelses inauguratsioonikõnes „Über den Einfluss des

Studijs der griechischen und römischen Classiker auf harmonische Bildung zum Menschen“ („Kreeka ja rooma klassikute õppimise mõjust inimese harmoonilisele kujunemisele“). Anni Poldingu uurimuse aluseks oli eespool nimetatud Karl Morgensterni ladinakeelne inauguratsioonikõne, kuna ka uuritavad üliõpilastööd olid ladina keeles. Kõik uuritavasse korpuse kuuluvad üliõpilastööd olid pärit TÜ raamatukogu käsikirjakogu pedagoogilis-filoloogilise seminari fondist (F 15), valikusse kuulus seitse üliõpilaste käsikirjalist harjutustööd kuult autorilt: Emil Kyber „Laus literarum“ („Kirjanduse kiitus“) ja „Veram humanitatem apud Graecos exortam esse, monstratur“ („Näidatakse, et tõeline humanism on tulnud kreeklaste juurest“); Ferdinand Johann Wiedemann „Quae studia referuntur ad humanitatem, et suntne omnino digna, quam illis impendimus?“ („Millised õpingud seostuvad humanismiga ja kas need on üldse väärt seda vaeva, mis neile pühendame?“); Ferdinand Kraemer „De utilitate ac praestantia literarum“ („Kirjasõna/Hariduse väljapaistvast kasulikkusest“); Ferdinand Scheffner „De studio literarum Latinarum“ („Ladina keele ja kirjanduse õppimisest“); Ferdinand Otto Ludwig von Freymann „De utilitate philologiae“ („Filoloogia kasulikkusest“) ning Johann Heinrich Neukirch „De Tullio Horatioque, egregiis linguae Latinae cultoribus“ („Tulliusest ja Horatiusest, ladina keele silmapaistvamatest viljelejatest“). Kõigi analüüsitud tööde transkriptsioonid on esitatud magistritöö lisas.

Magistritöö esimene osa sisaldas lühikese ülevaate Johann Karl Simon Morgensternist ja tema rollist humanistliku hariduse andjana ning keiserliku Tartu ülikooli üldise õpetajate seminari ja pedagoogilis-filoloogilise seminari tegevusest. Eraldi alapeatükk sisaldas lühikäsitlusi uuritavasse korpuse kuuluvate tööde autorite kohta, mis põhinesid peale trükisilmunule ka arhiivmaterjalidel (Keiserliku Tartu Ülikooli fond Rahvusarhiivis).

Töö teises osas oli kasutatud digihumanitaaria meetodeid. Kauglugemise meetodil valiti tekstidest olulisemaid mõisteid ehk niinimetatud võtmesõnu, mida siis edasi analüüsiti lähilugemise meetodil. Võtmesõnade leidmiseks kasutati programmeerimiskeelt R. Sõnade sagedusanalüüsiga valiti välja 50 kõige sagedamini esinevat tähenduslikku sõna, millest omakorda jäeti välja kõnesituatsioonile viitavad sõnad ja ka mõned üldisemad omadussõnad. Nii moodustus pingerida võtmesõnadest, milles esimeste seas olid: *animus* (hing), *studium* (õpingud), *litterae* (kirjandus/kirjasõna), *verus/verum* (tõde, tõeline), *homo* (inimene), *lingua* (keel), *sensus* (tundmine), *antiquus* (antiikaegne), aga kombinatsioonina ka *humanus* ja *humanitas* (inimsuse juurde kuuluv, humaniteet). Kõige sagedamini esines nii Morgensternil kui ka terves korpuses sõna *animus*, seetõttu käsitles edasine töö osa, kvalitatiivanalüüs, just *animus*'e kasutamist erinevates kontekstides ja kombinatsioonis teiste võtmesõnadega.

Ilmnes, et Morgensterni põhifookus oli noorte inimeste harimisel ja nende hingede mõjutamisel, seda eelkõige erinevate põhiväärtuste (tõelisuus, ilu, hüve/headus) tundmise arendamisega. Tundmise kohta kasutas Morgenstern oma kõnedes läbivalt sõna *sensus*. Võrreldes sõna *animus* kasutust selgus, et Karl Morgenstern ja tema pedagoogilis-filoloogilise seminari õpilased kasutasid seda sarnastel eesmärkidel ja samas tähenduses, osutades hinge ning selle omadustega tegelemisele, aga ka tähelepanu pööramise tähenduses. Sealjuures pidasid nii tudengid kui ka nende eeskuju Morgenstern oluliseks, et hinge ja selle jõude tuleb treenida just kirjasõna ja antiikaegsete autorite tekstide kaudu. See kinnitas hüpoteesi, et Karl Morgensterni õpilased võtsid tema ideid üle ka oma kirjalikes töödes.